

XVI-XVII. YÜZYIL İSTANBUL EVLERİNE DAİR

TURAN AÇIK* - HALİL İBRAHİM DÜZENLİ**

Ne bir fakire münasip saray-ı sultani
Ne hücre-i fukara şah-ı dehre erzani
Efendi, her kişinin layıkınca mesken olur
Gelibolulu Mustafa Âlî¹, XVI. yüzyıl sonu

Osmanlı İmparatorluğu'nda mekânın, birçok farklı bileşeniyle birlikte “geleneksel” düşünüş biçimi uyarınca organize edildiği söylenebilir. Son derece karmaşık bir yapı arz eden bu düşünüş biçiminde söz konusu bileşenlerin en etkili dinamiklerinden biri olarak din gösterilebilir. Osmanlı'nın iskân ve imar politikası merkezli anlatılarda çokça zikredilen meselelere değinilirse; yeni oluşacak bir iskân biriminde ya da mahallede merkeze bir külliye inşa etmekle başlayan süreç, etrafında şekillenen barınma birimleriyle ilerlemekte, genişlemekte ve karmaşıklaşmaktaydı. Bu durumun din eksenli bir bakışla cereyan ettiği ve bunun üzerinden çeşitlenen saiklerle bir mekân algısı oluştuğunu söylemek yanlış olmasa gerek. İstanbul başta olmak üzere kutsiyetin bu şekilde müşahhaslaştığı şehirler hükümdarlar kurdukları bağ ile de hem imparatorluk şehri olmanın gereğini yerine getiriyorlar hem de imparatorluğun bütünü için benzerlik taşıyan mekân ilişkilerini oluşturuyorlardı. Üzerine kurulduğu benzer mekân ağları bakiyesi ile sağlanan ilişkiler de zamanla yeni terkibe dönüşü temin ediyordu. Deyim yerindeyse, bütün Osmanlı şehirlerinin “istikametine” yön veren İstanbul, imparatorluk algısının en somut görüldüğü mekânı niteliyordu.²

* Amasya Üniversitesi

** Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidün-Nefâis fî Kavâidü'l-Mecâlis*, haz. Mehmet Şeker, Ankara 1997, s. 376.

² Bu noktada, bkz. Bedri Gencer, *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, Ankara 2008, s. 46.

Kutsiyet ile mekân arasında kurulabilecek bu türden bir ilişkinin, şehrin mekân organizasyonunda da izleri sürülebilir. Şehrin fıkıh ya da hukuk ile organizasyonu, şehrin meşru zeminde varlığını sürdürebilmesine ve dinamizmine işaret etmektedir. Dolayısıyla modern “kent planlaması”nın henüz olmadığı bir dönemde şehrin mekân organizasyonunu düzenleyen “disiplin”lerden öne çıkanının fıkıh olduğu ileri sürülebilir.³ Bu bağlamda Osmanlı'da ve de İstanbul'da fıkıhın mekânla ilişkisinin kurulabileceği kaynak grubu şer'îye ya da mahkeme sicilleridir. Görsel malzemenin olmadığı noktada Osmanlı şehirlerinin yapısını ortaya koymakta elimizde bulunan en elverişli belge grubu şer'îye sicilleridir. Zira Kadının başında bulunduğu mahkeme kayıtlarından oluşan siciller, içerdikleri belgelerin zenginliği ile doğrudan ve dolaylı olarak mimarlık tarihi yazımına büyük katkılar sağlarlar.⁴ Kadının izni gereken tamiratların kaydedildiği; yapılacak binalar için kadı nezaretinde bilirkişilerin tespit edildiği; sivil mimari bakımından her türlü satış işlemi ve mülk ihtilafının mülkün hususiyetleri ile birlikte kaydedildiği; şehir organizasyonunda karşılaşılan yeni durumlara yönelik yorumlar üretildiği, geleneksel ya da kadim olanla ilişkinin ne şekilde kurulacağını belirlediği ve kadim olanın devam ettirilmesinin hedeflendiği şufa haklarının⁵ kaydedildiği, tahakkuk ettirildiği; ve vakfiyeleri de içeren belgelerden müteşekkil

³ Stefanos Yerasimos, “Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, der. Paul Dumont ve François Georgeon, çev. Ali Berktaş, İstanbul 1999, s. 10.

⁴ Sicillerin mimarlık tarihi yazımında kullanılabilirliği üzere bkz. Turan Açık, Ömer İskender Tuluk, “Osmanlı Mimarlığının Metinsel Dili: Mimarlık Tarihi Yazımında Şer'îye Sicillerinin Yeri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2009, sy. 15, s. 461-474.

⁵ Konunun tafsilatı için bkz. Turan Açık, “Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset”, doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2012, s. 128-132.

sicillerin bu önemi İstanbul için ise daha büyüktür. İstanbul'a ait yaklaşık 10.000 adet şer'îye sicil defteri şehrin mekânsal tarihinin ortaya çıkarılmasında çok önemli bir imkân sunmaktadır.

Bu yazı kapsamında söz konusu potansiyeli az da olsa gösterebilmek için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından neşredilen 40 adet *İstanbul Kadı Sicilleri* taranmış ve bazı örnek kayıtlar belirlenmiştir.⁶ Böylelikle şehrin XVI ve XVII. yüzyıldaki evlerinin “belge eksenli görünümü” kaba hatlarıyla ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Bu istikamette Üsküdar, İstanbul, Bâb, Balat, Eyüb ve Galata mahkemeleri ile Rumeli Sadareti mahkemesinden seçilmiş defterler üzerine yoğunlaşmış ve içerdikleri kayıtlardan konuya uygun örnekler değerlendirmeye alınmıştır. İstanbul evlerine yönelik, mimarlık tarihi bağlamında bize göre hususiyeti olan bazı kayıtlar ise tam metin olarak sunulmuştur. Şüphesiz bu metin, şer'îye sicilleri üzerinden XVI-XVII. yüzyıl İstanbul evlerine dair eksiksiz ya da tam olarak “doğru” bir okuma olarak tanımlanamaz. Bu anlamda bu metin, bir ön not olarak kabul edilmeli ve çalışmanın genel bir değerlendirme olduğu hatırd tutulmalıdır.

XVI. yüzyıl İstanbul'unun suriçi bölgesi evleri bazı araştırmalara konu olmuş ve etraflıca irdelemiştir.⁷ Burada ise XVI. yüzyıl İstanbul evleri bahsinde ağırlıklı

⁶ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından hazırlanan ve İSAM Yayınları tarafından İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı'nın desteğiyle basılan, 40 ciltlik bu büyük projenin ilk cildi 2010 yılında son cildi ise 2012'de yayımlanmıştır. Alanında uzman birçok ismin katkı sunduğu projenin genel yönetimi şu isimlerden oluşmaktadır: (Proje yönetmeni) M. Âkif Aydın; (Editör) Coşkun Yılmaz; (Bilim Kurulu) M. Âkif Aydın, İdris Bostan, Feridun M. Emecen, İsmail E. Erünsal, Mehmet İpşirli, Mustafa Oğuz.

⁷ Stefanos Yerasimos, “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, der. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul 2006, s. 307-332; Uğur Tanyeli, “Osmanlı Metropollerinde Evlerin Konfor ve Lüks Normları”, der. Suraiya Faroqhi ve Christoph K. Neumann, *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, s. 333-349; Uğur Tanyeli, “Klasik Dönem Osmanlı Metropolünde Konutun 'Reel' Tarihi: Bir Standart Saptama Denemesi”, *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, haz. Zeynep Ahunbay, Deniz Mazlum ve Kutgün Eyüpçiller, İstanbul 1996, s. 57-71; Emre Can Yılmaz, “İstanbul'da Yazılı ve Görsel Kaynaklara Göre 15. ve 16. yy'da (1453-1559) Osmanlı Sivil Mimarlığı Üzerine Bir Değerlendirme: *Gurfe Örneği*”, yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2009. XVIII. yüzyıl İstanbul evlerine dair şu çalışmaya da değinilmelidir: Hatice Gökçen Özkaya, “18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları”, doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2011. Ayrıca bu kitapta yer alan iki makalede suriçi evlerine dair ayrıntılı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bkz. Emre Can Yılmaz, “Fetih Sonrasında İstanbul'da Barınma Kültürü”; Hatice Gökçen Özkaya, “XVIII. Yüzyıl İstanbul Evleri”.

olarak, belgelerdeki Üsküdar evlerine değinilmiş ve yeri geldiğinde İstanbul, Balat, Eyüb gibi mahkemelerden örnekler karşılaştırma, vb. nedenlerle zikredilmiştir. XVI. yüzyıl için Üsküdar'ın seçiminde şu mülhazalar etkili olmuştur: XVI. yüzyıl Üsküdar'ının önceki araştırmalarda çok daha az yer almış olması; suriçine göre daha yeni ve seyrek bir yerleşim olması; kent-kır ayrımının görece daha az belirgin olmaması; bölgenin ana karakterinin Osmanlı iskânıyla şekilleniyor oluşu. Bu bakımlardan evlerin yakın çevresi ve yerleşim düzenine dair birtakım çıkarımlar, ev çeşitleri, evin dış ve iç birimleri ya da bütün olarak mekân organizasyonları hakkında bilgiler XVI. yüzyıl Üsküdar'ı üzerinden verilecektir. XVII. yüzyıl İstanbul evleri XVI. yüzyılın bir devamı/devamcısı niteliğindedir ve bu düşünceyle XVII. yüzyıla dair yukarıdaki değerlendirme başlıkları açılmamıştır. Zaten, XVI. yüzyıl anlatılırken XVII. yüzyıldan bazı örnekler de dâhil edilmiştir. Fakat, mahkeme kayıtlarında rastlanan XVII. yüzyıl suriçine ait üç büyük ev/konak kaydı, XVII. yüzyıl İstanbul evlerinin bazı mimari hususiyetlerini, genele şamil olmamakla birlikte, derli toplu olarak vermektedir.

Evlerin Yakın Çevresine ve Yerleşim Düzenine Dair

XVI ve XVII. yüzyılda henüz, bugün bildiğimiz anlamda bir Osmanlı ya da İstanbul evi biçiminden ya da içeriğinden bahsedebilmek ve bunu mutlak kalıplar içerisinde sınıflamak zor görünmektedir. Bu yüzyıllardaki kayıtlarda olsa olsa söz konusu içerik ve biçimlerin nüveleri bulunabilir. İstanbul evlerini XX. yüzyılda mimarlık tarihi bağlamında değerlendiren, tanımlayan ve de sınıflayan araştırmacılar, fiziksel varlık olarak hâlen görülebilen, çoğunluğu XIX. yüzyıla ait olan, XVI ve XVII. yüzyıldan kalma neredeyse hiçbir örneği bulunmayan evlerin fiziksel özelliklerine bakarak bazı kuramsal yaklaşımlar geliştirmiştir. XIX. yüzyıl evlerinin merkezî belirleyicisi olarak sofa, hayat, oda gibi belirgin ve baskın birimleri uyarınca yapılan bu yorumlar, XV, XVI ve XVII. yüzyıl kayıtları (vakfiyeler, sicil kayıtları vb.) ile karşılaştırıldığında bir genelleme olarak “ana akım” tanımların eksikliği ya da yetersizliği söz konusu olmaktadır. İstanbul evleri için bu tür bir “standartlaşmaya” yönelik ev tipolojilerinin XVII. yüzyıl sonlarından başladığını ve XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yerleştiğini söylemek yanlış olmaz. Bu mesele hatırd tutularak XVI-XVII. yüzyıl İstanbul evleri için bazı tavsifler yapılabilir.

İstanbul'un XVI ve XVII. yüzyılda demografik yapısı ve yerleşim bölgelerine bakıldığında, çoğunluğun

şehir içinde toprağa bağlı yaşayan ahali olarak kırsal özelliklerini muhafaza ettiği söylenebilir. Belgelerde özellikle sur dışında kalan yerleşim yerlerinde (Üsküdar, Eyüp vs.) bu durum daha belirgindir. Böyle bir gündelik yaşam pratiği içinde çoğunluk kent mekânının, evlerin yakın çevrelerinin ve evin mekân organizasyonunun bu durumla doğrudan ilişkisi vardır. Örneğin, Çengelköyde'ki bostanların sığır girmesiyle zarara uğraması,⁸ Üsküdar'daki Hoşkadem bağı,⁹ arı kovanları,¹⁰ otluk,¹¹ bağ ve bostanlar,¹² Kepçe Mahallesi'nde bulunan 1.850 akçeye satılan kiraz bahçesi,¹³ "nefs-i Üsküdar'da merhum Mehmed Paşa imareti yakınındaki vakıf bostanı"¹⁴ bu durumun iyi birer göstergesidirler. Dolayısıyla bu zirai yapı, evlerin mimari formlarına da sirayet etmekte ve birçok ev bu genel manzara ile uyumlu olmaktaydı. Nitekim, nefsi Üsküdar'da Kasap Karaca b. Abdullah'ın evi "hayat ile mahduttur" ve civarında da yine kendisine ait bir dönüm bağ bulunmaktadır.¹⁵ Yine Üsküdar'da Gülfem Mahallesi'nden Ali b. Hızır'ın bir evinin önünde asma bağları bulunmaktadır.¹⁶ XVI. yüzyıl Üsküdar'ında durum böyle iken, 1663/1664 yılına ait ilginç bir örnekte ise mülkün sahibinin tarlası da evinin yanında bulunmaktadır:

... mahrûse-i mezbûre a'mâlınden Beşiktaş'da Ali Ağa mahallesinde vâkî' bir tarafı vâdi ve bir tarafı Yamandioğlu demekle ma'rûf zimmî ve bir tarafı el-Hâc Mehmed'in gül bahçesi ve bir tarafı tarîk-i âm ile mahdûd dört bâb fevkânî oda ve altında üç bâb tahtânî odaları ve ahırını ve bir yerde dahi beş fevkânî oda ve altında ahırını ve dolap kuyusu ve havuzunu ve tahtapûşu müştamil menzil ve bahçesini mezbûre Ayşe Hâtun'a bey'-i bâtt-ı sahîh-i şer'î ile doksan yedi bin akçeye bey' ve teslim edip ol dahi iştirâ ve tesellüm ve kabûl ettikten sonra, zikr olunan bahçeye karîb her birinin hudûdu

beyne'l-ahâlî ma'lûm üç kıt'a tarlasının dahi tasarrufunu ma'rifet-i sâhib-i arz ile mezbûre Ayşe'ye üç bin akçe bedel mukâbelesinde ferâğ ve tefvîz edip ol dahi tefevvüz ve kabûl ettikten...¹⁷

İncelenen Üsküdar sicillerinde evlerin etraflarının genelde yola ve diğer mülklere *komşu* olduğu görülmektedir. Bitişik düzen bir ev mimarisinden bahsetmek neredeyse mümkün değildir. Hamza Fakih Mahallesi'nde bir evin üç tarafı *tarîk-i âm*la (umumi, herkesin kullanımına açık yol) ve bir tarafı mazul Mahmud *mülkü* ile mahdud ve mümtazdır.¹⁸ Bir diğer örnekte, Sultan Mahallesi'nde satılan evin bir tarafı İsa b. Ali *mülkü* ile ve üç tarafı *tarîk-i âm* ile mahduttur.¹⁹ Yine Hızır b. Kumarî, Yani'nin evi ardında olan yerinden Yani'ye dörder arşın yer hibe etmiştir; dolayısıyla evin etrafı boştur.²⁰ Elbette bütün evlerin bu şekilde olduğu düşünülmemelidir. Üsküdar'da Sinan Subaşı Mahallesi'nde bulunan evin bir tarafı *tarîk-i âm* bir tarafı İskender *mülkü*ne bir canibi İbrahim *mülkü*ne ve bir tarafı da Arap Hatun *mülkü*ne "muttasıl"²¹ olması nedeniyle bitişik evlerin varlığı da akla gelmektedir. Fakat birçok kayıta "muttasıl" kelimesi yerine "mahdûd" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelime, evin etrafında olan fakat bitişik olmayan bir yapılaşmayı çağrıştırmaktadır. Nitekim bitişik olduğu zaman genelde "muttasıl" ifadesi kullanılmakta olduğu öne sürülebilir. "Mahdûd" olduğu zaman ise arada bazı boşlukların bulunduğu düşünülebilir. Bu türden bütün değerlendirmelerin Osmanlı kadı sicillerindeki kavram tercihlerinin esnek ve serbest üslubu uyarınca bir mutlaklık taşımadığı hatırd tutulması gereken önemli bir husustur.

Evlerin konumlanışlarını belirleyen en önemli çevresel faktörlerden birini *yollar* oluşturmaktadır. Yollar *tarîk-i âm* (umumi, herkesin kullanımına açık yol) ve *tarîk-i hâs* (hususî, özel yol) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu yollardan *tarîk-i âm*ın, Mehmet Paşa Mahallesi'nde bulunan ve "bir tarafı tarîk-i âm ile mahdûd" evde²² olduğu gibi genelde hemen bütün evlerin hududunda

8 Bilgin Aydın, Ekrem Tak (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil* (H. 919-927/M. 1513-1521), ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, kayıt: 143 [28a-6], c. 1, s. 155.

9 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 166.

10 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 157.

11 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 170.

12 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 205.

13 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 235.

14 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 376.

15 Kenan Yıldız (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil* (H. 940-942/M. 1534-1536), ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, kayıt: 621 [75a-1], c. 4, s. 260.

16 Rıfat Günalan v.dğr. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil* (H. 970-971/M. 1562-1563), ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, kayıt: 705 [64a-1], c. 7, s. 330.

17 Rasim Erol v.dğr. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil* (H. 1073-1074/M. 1663-1664), ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, kayıt: 27 [3a-2], c. 16, s. 116-117.

18 Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, c. 7, s. 391.

19 Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil* (H. 970-971/M. 1562-1563), c. 7, s. 101.

20 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 155.

21 Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, c. 7, s. 308.

22 Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, c. 7, s. 254.

1- Osmanlı İstanbul'unda ev mimarisi ve mahalle yapısı (*Hünernâme*)

bulunduğu görülür. Dolayısıyla incelediğimiz siciller itibarıyla tamamıyla bir çıkmaz sokağın içinde yer alan ev görülmez.²³ Nitekim bu şekilde tamamıyla çıkmaz sokakla bağlantılı, tabir yerinde ise gizlenmiş bir ev formu yaygın görünmemektedir. Bunun muhtemel bir sebebi, evlerin bitişik düzen bir sıralanması olmadığı için hem mahremiyet hem de güvenlik bakımından çıkmaz sokağın getireceği “korunaklı” duruma ihtiyaç duyulmaması olabilir. Her ev kendi mahremiyet ve güvenlik hiyerarşisini, birçok kayıta görüldüğü gibi genelde avluları/hayatları aracılığıyla kurmaktadır. İleride daha ayrıntılı anlatılacak olan, bahçeleri olan evler hiç de az değildir. Bazı örnekler vermek gerekirse, Kepçe Mahallesi'nden Hüseyin b. Hasan'ın babasından intikal eden bir çatma evinin “önünde sundurması ve su kuyusu ve fırını ve bahçesi” bulunmaktadır ve “hudûdu iki cânibi tarîk-i âm iki cânibi Mustafa b. Mehmed mülküne muttasıldır.”²⁴ Hem bahçeli hem de iki tarafı tarîk-i âmı bitişik olan bu evin mahremiyet ve güvenlik açısından

şehirle, “kamusal” ve “özel” mekânlar aracılığıyla kurulan ilişkisinde hususi yola ihtiyaç hissedilmemektedir. Elbette tarîk-i hâssa hududu olan evler vardır; fakat burada dikkat çekici husus evin genelde tek bir tarafının tarîk-i hâssa diğer tarafının ise tarîk-i âmı komşu olmasıdır. Belkis bt. Mustafa'nın Kepçe Mahallesi'nde bulunan tahtani iki beyti, su kuyusunu, fırını ve helayı içeren, bir taraftan Durmuş b. Abdullah mülkü, diğer taraflardan tarîk-i hâs ve tarîk-i âm ile mahdut 5.500 akçelik menzindeki durum buna örnek gösterilebilir.²⁵ Hatta nadir olarak karşılaşılan bir örnekte iki taraftan tarîk-i hâs ile komşuluğu bulunan bir mülkün yine diğer taraftan tarîk-i âmı sınırı vardır: Şakire Hatun bt. Abdullah, Mehmet Paşa Mahallesi'nde bulunan fevkani bir beyti, altında ahır olan fevkani bir sofayı, biri kapıya yakın tahtani üç beyti, mutfak, mahzen, su kuyusu, bahçe, fırın ve helayı müştamil bir taraftan İbrahim Bali b. Durmuş mülkü, iki taraftan tarîk-i hâs ve diğer taraftan da tarîk-i âm ile mahdut mülk menzilini 33.000 akçeye satmıştır.²⁶ Üsküdar özelinde XVI ve XVII. yüzyıl İstanbul evlerinin,

²³ Elbette bu durum hiçbir evin tamamıyla çıkmaz sokak içerisinde olmadığı anlamına gelmiyor. Ya da evin giriş kapısının hangi yola açıldığı durumuna göre değişen tanımlamaların olabileceği hatırdta tutulmalıdır. Bizim görmediğimiz ya da gözden kaçırdığımız evlerin olması muhtemeldir.

²⁴ Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, c. 7, s. 147.

²⁵ Rifat Günalan (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil* (H. 987-988/M. 1579-1580), ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, kayıt: 717 [85a-2, Arapça], c. 8, s. 339.

²⁶ Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 323.

2- Süleymaniye Camii civarındaki evler (Lorichs)

birbirine göre konumlanışı açısından muttasıl ve mahdut olma durumu ile yollara göre tanımlanması belgelerin yaygın tanımlama güzergâhlarıdır.

Ev Çeşitleri

Şer'îye sicillerinde bazı ev çeşitlerinden bahsedilmektedir. Sicil kayıtlarındaki serbest yazım tercihlerine bağlı olarak evler kat adedine ve/veya tek katlı ya da iki katlı oluşlarına göre (tahtani-fevkani, ulvi-süfli), ocak sayısına göre, yapıldığı malzemeye göre ve yapım tekniğine göre, bazı durumlarda ise son derece tekil ilginç tanımlarla tavsif ve bir anlamda tasnif edilmişlerdir. XVI-XVII. yüzyıl evleri için son derece çeşitli şu tanımlara rastlamak mümkündür: Ulvi ve süfli evler, fevkani ve tahtani evler, çatma ev, çardak ev, taş ev, taştan ve topraktan bina olunmuş ev, topraktan bina olunmuş mülk ev, ağaç ev, haşeb ev, kerpiç ev, çakıl ev, ot örtülü çit evi, hızar

tahtasıyla yapılmış ev, iki ocaklı ev, dört ocaklı fevkani ve tahtani ev, üstünde oda bulunan tahtani ev vb.

Çoğunlukla evlerin yapı malzemesinden mülhem konulan bu isimleri bilhassa Üsküdar Şer'îye sicilleri üzerinden şu şekilde örneklendirmek mümkündür. Üsküdar'da iskele yakınında bina olunan *ağaç ev* tanımı malzemeyi doğrudan tanımlaması bakımından önemlidir. Mehmed b. Bekir ile Yorgi b. Dranos'un ortak oldukları bu evin ahşaptan yapıldığı aşikârdır, fakat evde kullanılan "ağaç"tan neyin kastedildiği anlaşılmamaktadır.²⁷ Çünkü bir başka Üsküdar kaydında Hacı Mehmet Mahallesi'nde *hızar tahtasıyla yapılmış ev* ise diğer bir çeşittir.²⁸ Evin hızar tahtasıyla yapılmış olmasının kayda geçirilmesi ilginçtir ve onun daha nitelikli bir yapı olduğunu, maliyet bakımından daha pahalı olduğunu söylemek gerekir.

²⁷ Bilgin ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 254.

²⁸ Yıldız (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, c. 4, s. 188.

3- Yedikule ve çevresi (Giovanni Andreas di Vavassore, *Byzantium sive Constantineopolis*, detay)

Çünkü narh defterlerinden anlaşıldığına göre hızar tahtası son derece pahalı ve az bulunan bir malzemedir. Terekede yer alan bir ev de yine ağaçtan yapıldığı anlaşılan *köhne haşeb evdir*. Onunla birlikte bir “hayat”, “daire” ve “köhne haşeb dam” bulunmaktadır.²⁹ Bu tanımla harap olmuş bir ahşap evden bahsedilmektedir.

Diğer bir ev çeşidi olan *çatma ev*, İstanbul sicillerinde çok fazla karşılaşılan bir türdür. Diğerlerine nazaran bu tanımın daha genel bir kategoriye işaret ettiği ve bir üst tanım olduğu bile iddia edilebilir. Bu tanımda, *çatma* kelimesinden de anlaşılacağı üzere ahşapların birbirine çatılması anlamına gelebilecek bir inşai tarz söz konusudur. “Nefs-i Üsküdar’da olan *çatma ev*”,³⁰ Gekvize nahiyesinde Reisli köyünde “bir *çatma mülk ev*” gibi tanımlara çokça rastlamak mümkündür. “Bir *çatma mülk ev*”, bütün “hukuk-ı dâhilisi ve hariciyesiyle” Davud b. Tekkeci Mustafa’ya 1.300 akçeye satılmıştır.³¹ Bulgurlu Mahallesi’nde “ağaçtan *çatma ev*” bulunmaktadır.³²

²⁹ Yasemin Dağdaş, Zeynep Berktas (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil* (H. 930-936/M. 1524-1530), ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, c. 3, s. 130.

³⁰ Rifat Günalan v.dğr. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* (H. 924-927/M. 1518-1521), ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, kayıt: 813 [111b-2], c. 2, s. 417; ayrıca başka birkaç örnek için bkz. c. 2, s. 419, 441; Dağdaş ve Berktas (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, c. 3, s. 73, 156-158; Yıldız (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, c. 4, s. 76.

³¹ Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, c. 2, s. 105.

³² Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 291.

Genel duruma bir örnek oluşturması bakımından ve iki süfli evle aynı menzilin içerisinde yer alabilen bir *çatma ev* örneği olarak aşağıdaki kayıt dikkate değerdir. Bu kayıt incelendiğinde şöyle bir soru akla gelmektedir: Acaba *çatma ev*, kayıttaki diğer evlere göre daha alelade bir evi mi tanımlamaktadır? Kayıтта iki süfli (tek katlı) ev öncelenmekte ve daha sonra *çatma ev* zikredilmektedir:

... mezbûre Fahrî Hâtun’un mahrûse-i Üsküdar’da Sinan Paşa mahallesinde vâki’ mezbûr Hâfız Mehmed mülküyle ve Mustafa b. Sefer ve Mehmed Çelebi b. Şucâ’ mülkleriyle ve tarîk-i âmla mahdûd olup *iki süfli evi ve bir matbahı ve bahçeyi ve su kuyusunu ve çatma evi ve çatmaya muttasıl bir ahır ve iki kenîfi ve bir kileri ve muhavvatayı cümle tevâbi’ ve levâhıkı ile nısfını mezbûr Hâfız Mehmed’e ve nısf-ı âharın mezbûr Hâfız Mehmed’in zevcesi mezbûre Hatice Hâtun’a kırk bin râyic fi’l-vakt nakid akçeyle bir kabza adedi nâ-ma’lûm fülûsa bey’-i bâtt-ı sahîh-i şer’î birle bey’ edip...³³*

Sicillerde karşılaşılan *çardak ev* tanımında mülk fiyatlarından anlaşıldığına göre, *çatma evden* daha nitelikli bir eve işaret edildiği söylenebilir. *Çardak ev* kaba bir tanımla dört kenarı olan ev demektir. Bu kenarların duvarlarla örülü olup olmadığı, bugünkü *çardak* tanımına uyar biçimde sadece dört direk üzerine bir yarı açık mekân olup olmadığı her duruma göre değişebilmektedir. Örneğin, Manol v. Nikola’nın terekesinde 10.000 akçe kıymetli “bir *çardak ev*” yazılıdır.³⁴ Dimitri Kapşal’ın terekesinde de 20.000 akçe kıymetli bir “*çardak ev*” bulunmaktadır.³⁵ İki evin yüksek fiyatlarından anlaşıldığına göre bu kayıtlarda geçenler nitelikli evlerdir. Fakat kaydın dört duvarla çevrili, iç bölümleri olan bir eve mi ya da tek hücreli ama yüksek kalitede inşa edilmiş bir mekâna mı işaret ettiği belirsizdir. *Çardak evin* de sık kullanılan fakat tanımı değişken bir genel kategori olarak kullanılan ev çeşidi olduğu söylenebilir. Sicillerdeki kavram tercihlerinin esnekliğini göze alarak, bu tip tanımlamalara karşı temkinli olmakta yarar vardır.

Sırayla devam ettiğimizde karşımıza Mihâl adlı bir zimminin Hisar dibindeki 250 akçe kıymetli *çakıl evi* çıkmaktadır.³⁶ Kıymetinden anlaşıldığına göre bu kayıt son derece basit, çakıldan yani küçük taşlardan inşa edilmiş bir evi nitelemektedir. Diğer bir terekede

³³ Rifat Günalan (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil* (H. 999-1000/M. 1590-1591), ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, kayıt: 228 [22a-4], c. 10, s. 190.

³⁴ Günalan v.dğr., *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, c. 7, s. 409.

³⁵ Günalan v.dğr., *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, c. 7, s. 410.

³⁶ Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, c. 2, s. 157.

4- İstanbul'un evleri (Matrakçı'dan ayrıntı)

rastladığımız ev tipi ise *taş evdir* ve hududuyla birlikte 300 akçedir.³⁷ Acaba 250 akçelik bir çakıl ev ile 300 akçelik bir taş ev arasında ne gibi bir fark vardır? Bu iki kayıta yer alan çakıl ile taş malzemenin nitelik farkı nedir? Büyük bir çakıl ev ile küçük bir taş evin maliyeti birbirine yakın olabilmekte midir? gibi sorulara cevapları sicillerden kolaylıkla çıkarabilmek pek mümkün gözükmemektedir.

Diğer bir ev çeşidi, bir terekede karşılaşılan *kerpiç evdir*.³⁸ 1518-1521 yıllarında görülen bu tanım kerpicingin bir ev için inşaat malzemesi olarak İstanbul'da kullanıldığına işaret olmakla birlikte evin niteliğinin detayları bilinmemektedir. Pîrî b. Buhîye, nefs-i Üsküdar'da Selman Ağa Mahallesi'nde olan "mülk çatma ev ve zamîme hayatıyla *taştan ve topraktan binâ olunmuş ev* ve bir kileri kuyusuyla ve yanında asma bağıyla yanında olan bahçesinden gayrısını" vakfetmiştir.³⁹ 1524-1530 yıllarında taş ve topraktan bina olunan bu ev de kerpiç evle birlikte düşünülebilecek bir ev çeşididir.

Yapı malzemelerinden bağımsız olarak kullanılan *yer evi* tabiri ise sıklıkla karşılaşılan bir diğer ev tanımıdır. Örneğin, Çengelköy'den Gorina bt. Tıranoz'un bir "yer evi" bulunmaktadır ve Andon v. Manol'a 1.300 akçeye satmıştır.⁴⁰ Yer evi anlaşıldığı kadarıyla tahtani (tek katlı) evin Türkçe karşılığı olabilir. Nitekim Galata'da Ermeni mahallesinde bulunan bir mülkün özellikleri şu şekilde zikredilmektedir: "Galata'da Ermeni mahallesinde olan babalarından intikâl eden evde olan nısf hisse-i şây'asını ki

37 Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, c. 2, s. 444.

38 Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, c. 2, s. 280.

39 Dağdaş ve Berktaş (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, c. 3, s. 73.

40 Nuray Güler (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil (H. 953-955/M. 1546-1549)*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, kayıt: 315 [46b-2], c. 5, s. 178.

bir *yer evi* ve bir fevkânî evi ve bir dükkânî ve iki helâsiyla...⁴¹ Kayıtlarda genelde "tahtânî ev" (tek katlı) ve "fevkânî ev" (iki katlı) şeklinde zikredilen ev tipleri, bu sefer "yer evi ve fevkânî ev" şeklinde zikredilmiş gibi görünmektedir.

Yukarıdaki ev tanımlarından başka bazı ev tanımları da şu şekildedir: Karye-i Kadı'dan Hamza b. Hızır'ın Kadıköy'de *iki ocaklı evi* ve *sakflı evleri* bulunmaktadır.⁴² Bu ev gibi Üsküdar Sultan Mahallesi'nde bulunan *dört ocaklı fevkani ve tahtani ev*⁴³ yine ocak sayısına göre belirtilmiştir. Buradan evlerde bulunan ocakların kayda geçirilecek kadar bir maddi önemi olduğu çıkarılabilir. İlginç bir ev tanımı ise Mihal b. Manol'un *ot örtülü çit evidir*. Bu evin vakıf yere yapıldığı görülmektedir.⁴⁴ Ot örtülü çit evin nasıl bir barınma birimi tariflediğini tahmin etmek zor değildir.

Bazı durumlarda ise bir ev çeşidi olmamakla birlikte, bazı mülklerin bazı kişilere izafetle isimlendirildikleri görülmektedir. Yorgi Çenger b. Yani, Herekedone köyünde "*Ödeke nâm hatun evi* demekle ma'rûf malûmül-hudûd evde"ki Emir b. Mustafa'nın yarım hissesini 1.400 akçeye satın almıştır.⁴⁵ Yine "nefs-i Üsküdar'da Mehmed Paşa İmareti Mahallesi'nde hamam civarında taraf-ı kiblesi ve şarkîsi *Başçı Hacı evleri* ve şimâlîsi ve garbîsi tarîk-i âm ile olan fevkânî ve tahtânî evler" in zikredildiği kayıt bu duruma örnek gösterilebilir.⁴⁶

Bahçe, Avlu ve Dış Birimler

Osmanlı evini dolayısıyla İstanbul evini en iyi tanımlayan kavramın "menzil" olduğu söylenebilir. Arapça nüzûl kelimesinden türeyen menzil gece nüzûl olunan yer manasına gelmektedir. Bunun yanında kelimenin hane, mesken, konak ikamet olunan yer anlamları da bulunmaktadır. Yerasimos bu kavramın "evin bütünü" ifade ettiğini belirtmektedir.⁴⁷ Emre Can Yılmaz da "Büyük çoğunlukla kapsayıcı, diğer birimleri içeren bir üstyapı ismi olarak ortaya çıksa da istisnai olarak tek bir birim anlamında kullanıldığı müstakil örnekler de mevcuttur." demektedir.⁴⁸ Birçok kayıta

41 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 313.

42 Güler (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil*, c. 5, s. 141.

43 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 246.

44 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 156.

45 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 386.

46 Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 395.

47 Yerasimos, "16. Yüzyılda İstanbul Evleri", s. 309.

48 Bkz. bu bölümde yer alan makale: Emre Can Yılmaz, "Fetih Sonrasında İstanbul'da Barınma Kültürü".

evlerden menzil şeklinde bahsedilmektedir ve geleneksel Osmanlı evini bugünkü ev algısından ayırt etmek için bu kavram kullanılabilir. Zira Osmanlı evinin bugünkü anlamda bir “bütünselliğinin” olmadığı görülmektedir. Hele apartman daireleri ile kıyaslandığında oldukça farklı bir mimari organizasyon ile karşılaşıldığı rahatlıkla söylenebilir. Birçok mülk satışı kaydında evlerin ekonomik değer ifade eden birimlerinin tek tek sayılması,⁴⁹ ayrıca evde yabancı birinin kiracı olarak bulunabilmesi hususları evlerin bugün anladığımız manada bir kurgusal bütünlüğünün olmadığını göstermektedir.

Konuyu biraz daha açıklamak gerekirse; bugünkü sivil mimari algısının aslında modern anlamda “kamusal alan”ın oluşumu ile başladığını söylemek mümkündür. Kamusal alanın teşekkülü ile birlikte evler de “modern insanın” “özel alanı” olarak yeniden şekillenmiştir. Bu bağlamda Habermas, Avrupa’da evlerin nasıl değişikliğe uğradığını kısaca yorumlamıştır. Habermas, “evin ayrışmamışlığına” dayalı eski hayat tarzından XVII. yüzyılın burjuvalaşmakta olan İngiliz kırsal soylularının bile uzaklaşıyor olduklarını belirtmektedir. Ona göre hayatın özelleşmesi, mimari tarzdaki dönüşümde de gözlenebilmektedir. Yeni inşa edilen evler yüksek çatılıdır ve geniş sofa moda olmaktan çıkmıştır. Yemek odası ve oturma odası birinci kata aktarılırken, eskiden sofada yer alan birçok işlev, olağan büyüklükteki odalara dağıtılmıştır. Hayatın önemli bir bölümünün yaşandığı avlu da küçülmüştür. Avlu evin ortasından arka cephesine aktarılmıştır. Yine büyük şehirlerdeki modern özel evlerde, evin işlevlerinin tümünü birbirinden ayırştırmadan kapsayan mekânlar olabildiğince küçültülmüştür. Girişlerdeki geniş salonlar iyice küçülerek hollere dönüşmüştür. “Kutsallığını” yitirmiş olan mutfakta, aile ve “evi koruyan ruhlar” yerini artık aşçı ve hizmetçilere bırakmıştır. Bilhassa avlular genellikle daracak, “pis kokan”, rutubetli köşeler hâline gelmiştir. Yine bütün ailenin bir arada bulunduğu aile odaları, ya iyice küçülmüş ya da hepten yok olmuştur. Buna karşılık tek tek aile fertlerine ait odalar, giderek çoğalarak kendine özgü tefriş edilmeye başlanmıştır. Aile mensubunun evin içerisinde de tek başınalaşması kibarlık sayılmaya başlamıştır.⁵⁰

⁴⁹ Konu hakkında bkz. Turan Açık, “Bir Yeniden İnşa Denemesi: 18. Yüzyılın Ortalarında Trabzon Evleri Hakkında Bazı Tespitler”, *Trabzon Kent Mirası: Yer-Yapı-Hafıza*, der. Ömer İskender Tuluk ve Halil İbrahim Düzenli, İstanbul 2010, s. 215-235.

⁵⁰ Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanil Bora ve Mithat Sancar, İstanbul 2010, s. 118-119.

Dolayısıyla burjuvanın ve mantalitesinin olmadığı XVI ve XVII. yüzyılın İstanbul’undaki evler henüz “özel alan” olarak tanımlanmaktan uzak bir mekân organizasyonuna sahiptir. Bu yapının en önemli göstergesinin ise *avlu (muhavvata)* olduğu söylenebilir. Hatta belki de avludan önce zikredilmesi gereken mekân *bahçedir*. Kamusal mı özel mi olduğuna dair modern kalıplara sığmayan bu iki birim, incelediğimiz dönem İstanbul evlerinde oldukça yaygın görünmektedir.⁵¹ Zira yukarıda da bahsedildiği üzere evin mimari yapısını etkileyen çevresel faktörlerle uyumlu bu iki birim, geleneksel ev mekânının en ayırt edici özelliğidir. Hatta bazı evlerin bahçesi ile birlikte bağı ya da bostanı⁵² olduğu görülmektedir. Mustafa b. Abdullah, Geredeli (?) Mahallesi’ndeki evini “bağı ve bahçesiyle dâiresiyle kim malûmetü’l-hudûddur ısfanağı ve taşı ile” 8. 500 akçeye satmıştır.⁵³ Yine gayrimüslim Terani de evini bağı ve bahçesi ile birlikte 800 akçeye satmıştır.⁵⁴ Bunların bir tür bağ evi olduğu düşünülebilir; nitekim bir başka örneğimizde Selman Ağa Mahallesi’ndeki bir mülk bağın “ki mahdûddur deryâdan hâlî vadiyle (?) ve üç cânibden tarîk-i âm ile ve içinde olan ulvî ve süflî iki evi ve bir kuyusu” bulunmaktadır.⁵⁵ Görülebileceği üzere burada öncelik bağa verilmiştir; dolayısıyla evler bağın alt birimleri mesabesinde gibi durmaktadır. Fakat bu durumun da bugünkü anlamdaki bağ evlerinden farklı olduğu iddia edilebilir. Zira bugünkü bağ evleri muvakkaten kullanılan yerler iken yukarıdaki örnekte ev, her zaman oturlan, kırsal özellikleri ağır basan bir mekândır. Dolayısıyla bu dönem İstanbul evlerine genelde bahçelerden ve avlulardan girilmektedir. Hatta küçük bahçeler olarak nitelenebilecek *cüneynelerin* varlığı da malumdur. Örneğin Elvanzade Mahallesi’ndeki bir evin “iki bâb fevkânî ve iki tahtânî evleri ve cüneyne ve kenîfi ve muhavvatayı hâvî” olduğu görülmektedir.⁵⁶ Sicillerde geçen “havlu” kelimesinin yanında “hayat” kelimesi de bir nevi avlu olarak değerlendirilebilir. Dimitri b. Voyvoda’nın Herekedone köyünde “el-ân” tasarrufunda olan bir mülk ağaç evinin önünde “çakıl hayatı/çakıl taşı döşeli avlu” vardır.⁵⁷

⁵¹ Yerasimos, XVI. yüzyılda İstanbul evlerinin %77.55’inde avlu olduğunu ifade etmektedir (Bkz. Yerasimos, “16. Yüzyılda İstanbul Evleri”, s. 315).

⁵² Bostanı olan bir ev için bkz. Dağdaş ve Berktaş (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, c. 3, s. 120.

⁵³ Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 250.

⁵⁴ Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 332.

⁵⁵ Aydın ve Tak (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil*, c. 1, s. 644.

⁵⁶ Karaca v.dğr. (haz.), *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, c. 13, s. 90.

⁵⁷ Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, c. 2, s. 170.

Yukarıda zikredilen hususların hepsini birden bünyesinde barındıran bir evde ise hayatın sonradan ekleme olduğu görülmektedir ki bu durum evin esneyebilme özelliğinin göstergesi olarak okunabilir. Pîrî b. Buihiye, Selman Ağa Mahallesi'nde olan "mülk çatma ev ve *zamîme hayatıyla* taştan ve topraktan binâ olunmuş ev ve bir kileri kuyusuyla ve yanında asma bağıyla yanında olan bahçesinden gayrısını" vakfetmiştir.⁵⁸ Bu bahçelerin/hadîkanın ise genelde meyveli ve meyvesiz ağaçlara sahip olduğu görülmektedir. Birçok kayıta bu durum "eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmiresi" şeklinde dile getirilmektedir. Çalabverdi b. Hasan, "Bulgurlu Mahallesi'nde vâki' olan ulvî ve süflî ma'lûmetü'l-hudûd olan mülk evi"ni "tevâbî'i ve levâhıkı [ve] eşcâr-ı müsmiresi ile" Mehmed b. İsa'ya satmıştır.⁵⁹ Nitekim bu ağaçların kimi zaman hadika ile zikredildiği görülmektedir ki bu yapı muhtemelen etrafı duvarlarla çevrili içerisinde ağaçları olan bahçe demektir. Kuzguncuk'tan Yorgi v. Nikola adı geçen köyde bulunan "bir beyt-i süflîyi müstemil ve müsterâhatı⁶⁰ ve eşcâr-ı müsmire ile hadîkayı müstemil" olan evini İlya'ya 5.000 akçeye satmıştır.⁶¹

Avluların ise bazen dış ve iç olmak üzere ikiye ayrıldıkları gözlenebilir. Sicillerde yer alan bir kayıta dış ve iç avluda nelerin yer alabileceği net bir şekilde ifade edilmiştir. Beşiktaş'a bağlı Ortaköy'de bulunan iç ve dış avluyu "havi" iç avluda tahtani iki beyti, odayı, fevkani iki beyti, hamam, hela, su kuyusu, fırın ve meyve ağaçlı bahçesi bulunan, dış avluda ise denize nazır fevkani üç beyti" olan menzilin bir taraftan Hadice bt. Cafer mülkü, diğer taraftan Hızır Bey b. merhum Piyale Paşa mülkü, öbür taraftan tarîk-i âm ve diğer taraftan da denize komşuluğu vardır.⁶² Yine Bostancıbaşı Mahallesi'nde vakfedilen bir evin dâhilî avlusunda, aralarında selamlık bulunan fevkani iki beyt, tahtani bir oda, mutfak, ahır ve hela, haricî avlusunda altında ahır bulunan fevkani bir beyt, selamlık, bahçe, su kuyusu ve helası bulunmaktadır.⁶³

Bahçelere ve avlulara dair bu açıklamalardan ve örneklerden sonra büyük ihtimalle bu iki birimin içerisinde

yer aldıkları düşünülen bazı birimler zikredilebilir. Hela/kenif, kiler, mahzen, su kuyusu, dam, ahır, fırın, çardak, taraça, saçaklık, hamam, mutfak gibi birimler genellikle evin dışında bahçe veya avlu içerisinde yer almaktadır.

Mustafa b. Ahmed, Hergele Mahallesi'ndeki "mülk çatma evi"ni "ki bahçesiyle ve *helasıyla*" Karagöz b. Mahmud'a 2.300 akçeye satmıştır.⁶⁴ Tuvaletler genelde bahçede bulunmaktadırlar. Bununla birlikte bazı evlerde birden çok tuvalet olması ise ilginç bir husustur. İstanbul'da Langa yakınında Çakır Ağa Mahallesi'nde bulunan bir evin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır: "Dört bâb fevkânî odayı ve üç bâb vüstâyî odayı ve bir bâb tahtânî odayı ve bir mahzeni ve bir su kuyusunu ve üç *kenîfi* müstemil cem'î menzil."⁶⁵ Burada üç katlı olduğu görülen evin her bir katında bir tuvalet olması mantıklı görünmektedir. Dolayısıyla böyle bir yapı var ise avludan ve bahçeden ziyade evin içerisinde de tuvaletler olabileceği düşünülebilir. Bu ise nispeten daha büyük ve nitelikli evlere işaret etmektedir.

Yine yukarıda zikredilen Pîrî b. Buihiye'nin evinde görüldüğü üzere "zamime hayatıyla taştan ve topraktan bina olunmuş ev"nin bir *kileri*, *kuyusu* ve yanında *asma bağı* onun da yanında bahçesi vardır. Hayatlarda ve bahçelerde kuyu ve kiler de bulunmaktadır. "Buzdolabı"nın olmadığı bir dönemde saklama yeri olarak kilerin oldukça yaygın bir kullanılabilirliğinin olması mantıklıdır. Bunun yanında akla kuyudan çıkan su ile asmanın ve bahçenin sulandığı gelmektedir.⁶⁶ Nitekim asmaların bahçenin ya da avlunun üzerini kapatan ve hem güzel bir görüntü hem de belli oranda tabii bir mahremiyet tesis etmek için oldukça işlevsel olduğu öne sürülebilir. Asmanın üzümlerinin ekonomik değeri de söz konusu edildiğinde asma bağı *çok işlevli mantığın*⁶⁷ bir uzantısı gibi durmaktadır. Terekelerden birinde karşılaşılan hayat ile birlikte zikredilen bir *dam*⁶⁸ ise hayatın hemen yanı başında biraz yüksekçe ve muhtemelen asmanın gölgeliğinden faydalanabilen küçük bir damı

58 Dağdaş ve Berktaş (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, c. 3, s. 73.

59 Dağdaş ve Berktaş (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, c. 3, s.188.

60 Müsterâh'ın anlamlarından birisi abdesthane olduğu için bunun bir tür hamamlık olduğu düşünülebilir.

61 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 309.

62 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 161.

63 Mehmet Akman (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/M. 1563)*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2011, kayıt: 16 [5b-1, Arapça], c. 11, s. 60.

64 Yıldız (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil*, c. 4, s. 76.

65 Fuat Recep, Rasim Erol (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 80 Numaralı Sicil (H. 1057-1059/M. 1647-1649)*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2011, kayıt: 2 [1a-2], c. 15, s. 41.

66 Bazı evlerde iki adet kuyu bulunduğu görülmektedir (Bkz. Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 291).

67 Burada bir odanın birden çok işleve sahip olması ile bahçe içerisindeki birimlerinin arasındaki benzer mantığa işaret edilmektedir.

68 "Bir çatma ev ma'a hayat ve dâire ve bir dam ma'a hayat" (Bkz. Dağdaş ve Berktaş (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, c. 3, s. 156-158).

5- Ayazma Camii (Üsküdar) çevresindeki evler (Melling)

akla getirmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla dam bu örnekte avludan ne ayrı bir birimdir ne de tam anlamıyla ona bağlı bir birim. Belki burası aynı zamanda ahırdan çıkan gübrenin kurutulduğu bir mekân olma özelliği de taşımaktadır. Zira birçok evin *ahır* olduğu görülmektedir. Örneğin Sultan Mahallesi'nde olan bir menzil, "içinde dört ocaklı fevkani ve tahtani evleriyle ve çatmasıyla ve bir fevkani altı *ahırlı odasıyla*⁷⁰ ve kuyusu ve *fırınıyla* ve bir miktar bahçesiyle"⁷¹ oldukça iyi bir örneklik teşkil etmektedir. Bazı ahırların ise müstakil birer birim gibi oldukları anlaşılmaktadır, öyle ki kendilerine ait avluları dahi bulunmaktadır. Gümüş Hatun bt. Abdullah, nefsi Üsküdar'da Geredelü Mahallesi'nde olan "bir mülk ahır"ı⁷² "iki odasıyla ki

69 Zira daha önceden karşılaştığımız geleneksel dokuyu belli oranda muhafaza eden bir evde aynen bu aklımıza gelen forma benzer bir yapı söz konusu idi. İki katlı evin ikinci katındaki büyük damın yanında birinci ve ikinci kat arasında; fakat ne birinci katın seviyesinde ne de ikinci katın seviyesinde ikisinin arasında bir yerde, hayatın asmasının gölgelediğinden de kısmen faydalanan, büyükannenin kümesinin içerisinde bulunduğu, ahırdan çıkan gübrenin kurutulduğu, gübre olmadığı zaman oturulup çay içildiği çok fonksiyonlu küçük bir dam bulunmaktaydı.

70 Bu odanın ahırın üstüne yapılmasının ahırın sıcaklığı ile bir ilgisinin olduğu düşünülebilir.

71 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 246.

hâliyâ kendi sınıırına ulaşıktır ve şarken ve garben ve şimâlen Resul Demirci evidir. Bu hudud içinde olan ahırımı avlusuyla ve tevabî'i ve levâhıkıyla" Emir Şah b. Abdî'ye 2.200 akçeye satmıştır. "Avlusuyla ve tevabî'i ve levâhık" ile ifadesi ahırın avludan başka da birimlerinin olduğunu çağrıştırmaktadır.⁷²

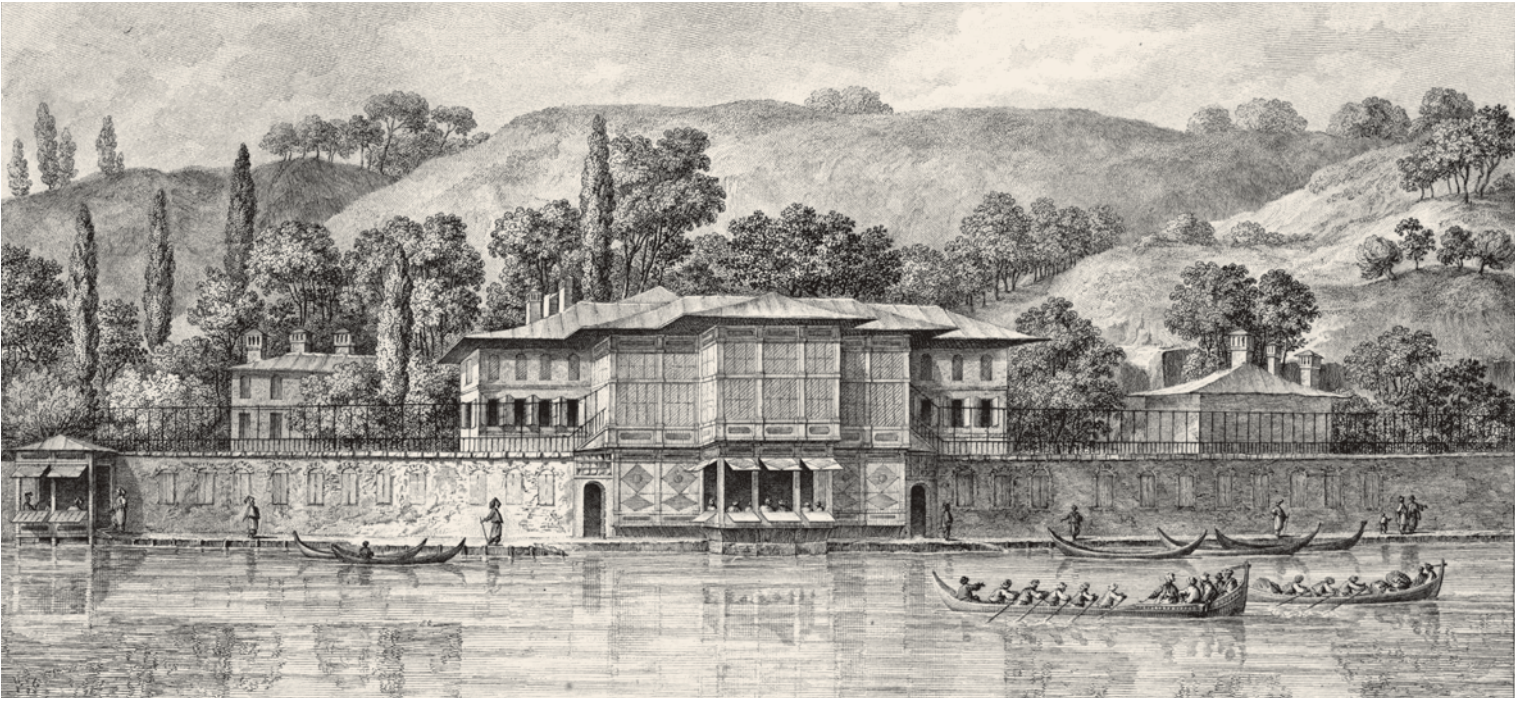
Avluda, bahçede ya da biraz önceki dam tasvirimizdeki gibi bunların hemen yakınında bulunabilecek bir diğer birim de *çardak*lardır. Nitekim bir evin ahırının üstünde bir çardak bulunmaktadır. Sultan İmamı olan Sinan Halife b. Mahmud'un ağzından mülkünün tanımı okunduğunda şöyle bir manzara çıkmaktadır:

Bir taraf tarîk-i âmla ve bir taraf Ferhad Kethüda b. Abdullah mülkü ve bir taraf Hasan b. İsa mülkü ile ve bir taraf Yakub b. Abdullah mülkü ile mahdûd olan mülk çardak altında ahırıyla ve bir taraf dahi İsa b. Boğdan mülkü ile ve bir taraf İstavros imamı olan Mustafa mülkü ile ve bir taraf Sultan hazretleri vakfına muttasıl ve bir taraf tarîk-i âmla mahdûd ve mümtâz olan evimi dahi cem' tevabî'i ve levâhıkıyla ve eşcâr-ı müsmiresiyle...⁷³

Sicillerde bir başka mekân tanımı olan *tarâçaların* varlığına rastlanmaktadır. Seyyid Hasan b. Seyyid Ali'nin

72 Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, c. 2, s. 105.

73 Günalan v.dğr. (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil*, c. 7, s. 362.

6- Defterdar Burnu'ndaki Kasr-ı hümayun (Gouffier)

Mamure Mahallesi'ndeki menzili, tahtani bir beyti, su kuyusunu, bahçeyi, helayı, iki selamlığı ve *taht-puşu* içermektedir.⁷⁴ Yine *saçaklıklar* da taraça benzeri yapılar olarak evlerde bulunabilmektedirler.⁷⁵ Ahırın yanında bahçe ve avlu ile ilişkili bir diğer birim de bazı evlerde rastlanan *hamamlardır*. Çengelköy'deki bir menzilin "tahtani bir evi, hamamı, hadikayı ve helayı müstemil" olduğu görülmektedir.⁷⁶

Avluda ya da yakınında bulunabileceği düşünülen diğer birimler de *mutfak* ve *mahzen*dir. Şakire Hatun bt. Abdullah'ın, Mehmet Paşa Mahallesi'nde bulunan menzilin fevkani bir beyti, altında ahır olan fevkani bir sofayı, biri kapıya yakın tahtani üç beyti, mutfak, mahzen, su kuyusu, bahçe, fırın ve helayı içerdiği görülmektedir.⁷⁷ Mahzen, evin altında da olabilmektedir. Üsküdar'a bağlı Heybeliada'da sakin Hassa mimarlarından Duka v. Yorgi, Galata'da Ermeni mahallesinde bulunan "iki fevkânî evi altında bir mahzeni ve bir fırını ve üzerinde sundurmayı ve bir su kuyusunu tûlen binâ zirâ'ıyla otuz dokuz zirâ' ve arzen on üç zirâ' yerli bahçeyi müstemil olan mülk" evini 30.000 akçeye karısına satmıştır.⁷⁸

74 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 291.

75 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 305.

76 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 88.

77 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 323.

78 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 335. Mahzenin hemen evin altında bulunduğu bir diğer örnek için bkz. Karaca v.dğr. (haz.), *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, c. 13, s. 132-133.

Özellikle merkezî ve daha yoğun yerleşmelerde karşılaşılan dükkanlar bazı evlerin hemen yanında yer almaktadır. Üsküdar'a bağlı İstavros'ta sakin Yorgi v. Dimitri, kardeşi Agusti adlı zimmiye, "Galata'da Ermeni mahallesinde olan babalarından intikâl eden evde olan nısf hisse-i şây'asını ki bir yer evi ve bir fevkânî evi ve bir *dükkânı* ve iki helâsıyla" satmıştır.⁷⁹ Dolayısıyla sicilin ifadesinden dükkânın eve dâhil bir birim olduğu anlaşılmaktadır. Hatta yukarıda zikredilen çeşitli örneklerden daha farklı bir örgütlenmesi olduğu belli olan örnekte, odalar dükkânın üstündedir ve oldukça ilginç bir yapılanmaya sahip görünmektedir:

İstanbul'da Ayasofya-i Kebir Mahallesi'nde bulunan "bir tarafı Ayşe Hâtun bt. Fîrûz Ağa vakfına ve bir tarafı Şehzâde Hâtun bt. Yunus vakfına ve tarafeyni tarîk-i âmma müntehî olup, yedi bâb dükkânı ve üzerinde dört bâb odaları ve zikr olunan odaların üzerinde biri birine mukâbil iki oda ve bir sofayı ve ondan mâ'adâ iki bâb büyük ve iki bâb küçük fevkânî odaları ve bir sofa ve bir dehliz ve bir matbah ve bir kiler ve iki kenîf ve bir ahır ve bir fevkânî köşkü müstemil olan menzil..."⁸⁰ şeklindeki kayıt buranın bir tür kaçak han görünümünde olduğunu gösterir. Bu yapının Kenan Ağa Vakfı'na ait olması ve kiralınması da onun han olabileceğine dair görüşü destekler mahiyettedir. Evliya Mehmed Efendi'nin kiraladığı mülk menzilin onun tarafından da kâr amaçlı

79 Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 313.

80 Karaca v.dğr. (haz.), *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, c. 13, s. 269.

7- Ayasofya Camii yanındaki konaklar (Fossati)

kullanılabileceğine hükmedilebilir. Böyle değil de oturmak için kiralandı ise bir çeşit küçük han görünümdeki bu yapının, hanlar ve görece büyük evler arasında da pek bir farkının olmadığına dair yorumlarda bulunulabilir.

Evlerin İçeri: Ev, Beyt, Hane, Oda, Sofa, Haremlik ve Selamlığa Dair

Avluda ve yakınında bulunan bu birimlerden sonra üzerinde durulması gereken husus, ev içinin temel bileşeni olarak düşünülebilecek odalardır. İncelenilen sicillerde “oda” ve “beyt”in birbirinden çok farklı birimler olmadığına dair bir izlenim edinmek mümkündür. Beyt “mesken, hane, ev, oda” gibi anlamlara sahiptir. Yani beyt kelimesi semantik açıdan muğlaklık arz etmektedir. Hem ev hem de oda anlamına gelmesi Osmanlı sivil mimarisinin bazı hususlarını siciller üzerinden tam olarak anlamaya imkân vermemektedir.

İncelenen siciller itibarıyla evlerin genellikle birden çok odasının olduğunu ifade etmek mümkündür. Yine birçok kayıta geçen tahtani-fevkani, süfli-ulvi gibi ifade tercihlerinden bu dönemde evlerin çoğunluğunun iki katlı olduğu söylenebilir. Tek katlı *beyt-i süfli*lerin de varlığını devam ettirdiği⁸¹ bu dönemde, Emre Can Yılmaz'ın gurfelerin XVI. yüzyılda ikinci kata dönüştüğü yönündeki

tezini⁸² destekler biçimde evler genellikle iki katlı olarak görünmektedir.

Odaların yanında İstanbul evinin en önemli hususiyetlerinden biri olarak *sofalardan* da bahsetmek gerekmektedir. Zira XX. yüzyılda üretilmiş “Türk evi” plan tiplerinde sofa eksenli yapılaşma, üzerinde en çok durulan konulardan biri olmuştur. Odaların sofaya göre konumlandığının düşünüldüğü bu yapılaşmada sofa asli unsur olarak, odalar ise ona göre konumlanan tali unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Sicillerdeki bir örnekte ise küçük denebilecek bir evdeki üç adet sofa, zikrettiğimiz sofa eksenli yapılaşmadan biraz daha farklı bir görünüm arz etmektedir: İstanbul'da Yenibahçe yakınında Karabaş Mahallesi'nde bulunan “bir tarafı Mahmud Bey b. Abdullah mülkü ve bir tarafı mîrî tarla ve bir tarafı Medîne-i Münevvere -alâ münevverihâ efdalü's-salât ve ekmelü't-tahiyye- vakfı ve bir tarafı tarîk-i âm ile mahdûd bir bâb fevkânî oda ve bir sofa ve bir bâb tahtânî oda ve bir sofa ve bir matbah ve bir su kuyusu ve bir kenîf ve sofayı müştemil mülk menzil”⁸³deki iki adet odaya karşı üç adet sofanın bulunması bu evdeki üçüncü sofanın müstakil bir birim olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bir odaya karşı bir sofa eşleşmesi de odalara karşı sofa denklemi ile farklılık arz etmektedir.

Sofadan sonra ele alınması gereken diğer birim de *selamlıktır*. Bazı büyük evlerde rastlanan selamlığın

81 Örnek olması açısından bkz. Baki Çakır v.dğr. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil* (H. 993-995/M. 1585-1587), ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2011, kayıt: 28 [6a-1], c. 13, s. 61.

82 Yılmaz, “İstanbul'da Yazılı ve Görsel Kaynaklara Göre 15. ve 16. yy'da (1455-1559) Osmanlı Sivil Mimarlığı Üzerine Bir Değerlendirme: *Gurfe* Örneği”.

83 Erol v.dğr. (haz.), *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, c. 16, s. 154.

8- Bir İstanbul sokağı ve evleri (İRHM)

en önemli işlevi, ev ahalisinden başka kişilerin de belli zamanlarda evin düzenine hâlel getirmeden eve dâhil olmasını temin etmesidir. Her evde hatta çoğunluk olarak rastlanılmayan selamlığın bu işlevini selamlık olmayan evlerde sağlayan birimlerin olup olmadığı ya da bu durumun her evde sağlanması gereken bir durum olup olmadığı tartışmalıdır. Selamlığın konumlanmış biçimi “haremlik”ten uzakta olması ile karakterize edilebilir. Bugünkü anlamda bütüncül bir yapısının olmadığını ifade ettiğimiz Osmanlı evindeki, haremlik mesabesinde bir odadan uzaktaki bir diğer odanın da bu işlevi görebilmesi mümkündür. Zira söz konusu haremlik-selamlık ayrımının salt zengin ya da daha doğru bir ifade ile toplumun üst tabakasındaki insanlara has olduğu yönündeki görüş tartışmaya açıktır. Bu tip bir ayrımın toplumun üst tabakasından mülhem bir algıyla sadece büyük evlerde olabileceği savı tartışmalıdır. Zira Hüseyin b. Hızır’ın Balat yakınlarındaki el-Hâc Muhyittin Mahallesi’nde bulunan “tahtani iki beyti,

selamlığı ve avluyu müştemil”⁸⁴ küçük evinde de selamlık bulunabilmektedir.

Metnin başından bu yana, evin yakın çevresinden bahçeye, bahçeden evin iç organizasyonuna doğru yapılan yolculuk bu kez tersten, evin harem bölümünden dışarıya doğru yapıldığında ev ve mahremiyet hakkında bir fikir edinmek mümkün gözükmektedir. Osmanlı’da genellikle haremlik ve selamlık şeklinde düzenlenen evin, haremlik bölümü “özel alan”ı, selamlık ise “kamu”ya açılan ilk bölümü teşkil etmekteydi.⁸⁵ Buradan avluya oradan varsa bahçeye açılarak tedricen “kamusal”a doğru giden bir kurulum söz konusudur. Yani evin kendisi de aslında

⁸⁴ Akman (haz.), *Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, c. 11, s. 96.

⁸⁵ Burada “özel” ve “kamu” kavramları modern anlam yükleri ile kullanılmamaktadır. Geleneksel mahremiyeti ifade edebilecek başka kavram olmadığı için bu iki kavramı tırnak içerisinde kullanarak modern anlamlarından bir nevi sıyrılmaya çalışılmıştır. Burada “özel” hususi olan “kamu” ise umuma açılabilen bölümü işaret etmektedir.

bir “kamusal”lık içermektedir. Selamlık ve avlu bunun en iyi göstergeleridir. Dolayısıyla “özel” ve “kamusal alan”lar, toplumsal konumlarını bilmek koşuluyla bir ad altında toplanarak birliktelik vücuda getiriyorlardı. Biraz önce zikredilen bahçe-avlu-sofa şeklindeki kompartımanlar “özel”den “kamusal”a giden yoldaki hiyerarşiyi belirlemektedir. Sonra selamlığın gelmesi; dolayısıyla ev sahibinin isteği doğrultusunda “kamusal”a açılabilmesi, hiyerarşik düzendeki alanı biraz daha daraltmaktadır. Genelde duvarlar arkasına gizlenen avlu/bahçe ise yine ev sahibinin isteği doğrultusunda selamlıktan daha çok “kamusal”a açılacak bir muhiti temsil ederek, hiyerarşide küçük bir oynama daha yapmaktaydı. Son olarak mahalleye çıkan Osmanlı bireyi, yine kendi “özel alan”ını muhafaza ederek, hiyerarşik alanın en tepesi ile buluşma imkânına kavuşuyordu. Bunun yanında elbette evden mahalleye açılan bireyin, mahallenin diğer fertleri ile “kamusal”lık içinde bir mahalle özeli barındırdığı da söylenebilir. Nitekim müteselsilen kefalet, yani mahallelinin birbirlerini tanıyan ve birbirlerinden sorumlu olan insanlar olması bu durumun en önemli göstergesi olsa gerektir.⁸⁶ Bu nedenle Osmanlı evinin mimari yapılanması bugünkü özel ve kamusal algımızdan farklı hususiyetleri barındırmaktaydı ve bu hususiyetler üzerinden kendine göre bir mahremiyet algısı söz konusu idi. Bu mahremiyetin muhtevası ise ne yazık ki henüz tam anlamıyla ortaya çıkmış değildir.

Osmanlı İstanbul’unda mekânın nasıl algılandığı hususunu bilhassa Osmanlı evinin özelliklerinden kaynaklanan mekânsal hareketlilik bağlamında da değerlendirebiliriz. Bilindiği üzere Osmanlı evleri esnek bir karakteri haizdiler.⁸⁷ Örneğin Salacak Mahallesi’nden Hüma bt. Ahmed, adı geçen mahalledeki “bir tarafı Yusuf b. Abdullah ve bir tarafı mezbur Mustafa mülküne ve bir tarafı tarîk-i âmma müntehî olan ıstablî ve fevkânî iki beyt-i ulvîyi müstemil olub ve bîr-i mâ’yı ve hadîkayı ve kenîfi müstemil olan menzili ba’de’t-tahliyye hâliyâ sokağa açılan havlu kapısının kiblede tarafında bir kapı doğrusunda evin birisin ifrâz edip ibnet-i sülbiyyesi olan Ayşe bt. Ahmed nâm kızına ve taraf-ı âharını oğlu Mustafa

b. Ahmed’e” hibe etmiştir.⁸⁸ Bu örnek Osmanlı evinin esnek ve parçalanabilir karakterini gayet net göstermektedir. Bu örnekte bölünebilirlik üzerinden görülen esneklik evin mahremiyet ile olan ilişkisi hakkında da fikir vermektedir. Bu hareketlilik eve sürekli ek yapabilme olanağı temin etmekte ve evin fonksiyonelliği artırılmaktadır. Evin sahipleri mahalledeki nizamı bozmadan evlerine ek yapabilmektedirler.

Söz konusu ekler kimi zaman bir oda, kimi zaman bir duvar, kimi zaman da bir fırın gibi ailenin ihtiyacını karşılamaya yönelik ek binalar olabilmektedir. Fakat mekândaki düzene muğayir herhangi bir ekleme, komşunun bireyselliğine/mahremiyetine bir müdahale olduğu için hem toplum hem de devlet tarafından hoş görülen bir faaliyet değildir. Dolayısıyla bu eklerin komşunun bireyselliğine olan müdahalesi, kadı mahkemesinde de karşılığını bulmakta ve mahkeme hemen bir keşif heyeti tertip edip sorunlu mekâna göndermektedir. Üsküdar Çavuş Mahallesi’nde sakin Sefer b. Bâlî, komşusu olduğu anlaşılan Mehmed b. Abdullah adlı yeniçeriye “Fuzuli bir miktar yerime havlu çekmiştir üzerine varılıp şer’le görülmesini talep ederim.” diyerek dava etmiştir. Bunun üzerine tertip edilen bilirkişi heyeti ile söz konusu yere gidilmiş ve Sefer “Mehmed’in kadîmi havlusu işbu evi divârı beraberinde iken hâliya avlusunu bir mikdâr taşra yapıp gasben yerim almıştır.” diyerek iddiasını sürdürmüştür.⁸⁹ Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yine kendi dilediğince pencere açmanın mahremiyet hususunda birtakım mahzurları olabilmektedir. Evin mahremiyet algısının ise Müslim ve gayrimüslim arasında bir farkının olmadığı görülmektedir. Örneğin Çengelköy’den Vasilaki bt. Yani, Zoyi bt. Malkoç’tan davacı olmuştur. Vasilaki, Zoyi’nin evine “havale pencereler açıp” kendisine zarar verdiğini söylemektedir. Bilirkişilerden sorulması akabinde “Zoyi pencerelerin mihla deyû.” hükmolunmuştur.⁹⁰

1663 Yılında Bir Ev/Konak

XVI ve XVII. yüzyıldaki İstanbul evlerine dair yukarıda verilen bilgilerin yanında, İstanbul Mahkemesi’ne ait bir sicilde yer alan 23 Kasım 1663 (*yevmi’s-sânî ve’l-ısrîn Rebî’ilâhîr sene 1074*) tarihli bir kayıta tarif edilmiş olan ev oldukça dikkat çekici görünmektedir. Rumeli vilayetinde

⁸⁶ Uğur Tanyeli de İstanbul evinde “...bir özel-kamusal dikotomisinden değil, mahremiyet merkezini oluşturan bir nüveden başlayarak katman katman farklı düzeylerde toplumsallaşma ve mahremiyet olanağı veren dış mekanlara doğru bir açıklımdan söz edilebilir” demektedir (Uğur Tanyeli, *İstanbul’da Mekan Mahremiyetinin İhlali ve Teşhiri: Gerilimli Bir Tarihçe ve 41 Fotoğraf*, İstanbul 2012, s. 19).

⁸⁷ Osmanlı evinin esnekliğinin Trabzon’daki görünümünü için bkz. Açıık, “Bir Yeniden İnşa Denemesi”, s. 215-235.

⁸⁸ Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 208. Benzer bir örnek için bkz. Karaca v.dğr. (haz.), *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, c. 13, s. 441.

⁸⁹ Günalan (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 51 Numaralı Sicil*, c. 8, s. 157.

⁹⁰ Güler (haz.), *Üsküdar Mahkemesi 14 Numaralı Sicil*, c. 5, s. 94.

Niğbolu sancağına mutasarrıf iken katledilen Kadızade İbrahim Paşa'nın Kadırga Limanı'nda Nişancıbaşı Ali Ağa Mahallesi'nde bulunan bütün mülk menziline ve ona bağlı olan diğer birimler ve eklerine borcuna karşılık devlet tarafından el konulmuştur. Padişah IV. Mehmed de bu evi Kapıcılar Kethüdası Yusuf Ağa'ya hibe etmiştir. Bu nedenle Yusuf Ağa mahkeme tarafından "üzerine varılıp hudut ve müştemilatı ve mülhakatı"nın sayılmasını ve yazılmasını talep etmiştir. Mahkeme tarafından Mevlana Mustafa Efendi b. eş-Şeyh Mehmed Efendi gönderilmiş ve o da belgenin altında isimleri yazılı kişilerle evin tahririni gerçekleştirmiştir. Buna göre; dört tarafı umumi yolla çevrili ve Bedestenci el-Hâc Zülfikâr b. Abdullah, Çadırcı Ömer Çelebi ve Hüseyin Çelebi adlı kişilerin menzilleri ile komşuluğu olan evin *hariciyesi* üç katlı/tabakalıdır. *Birinci katta* (tabaka-i evvelî) ocaklı iki sofalı tezhip edilmiş (müzehheb) bir oda, yanında iki ocaklı oda, önünde bir sofa, bir hazine odası, bir ocaksız oda, ocaklı büyük bir kış odası ve divanhane, bir kahve odası, bir kiler ve dehliz, yazlık bir oda ve yanında bir kahve odası ve bir abdesthane, iki tuvalet ve bir mabeyn odası; *ikinci katta* (tabaka-i sâniyye) beş bâb oda ve dehliz, sofa, arpa anbarı; *altında* iki ahır ve tatlı su akan bir çeşme, üç su kuyusu, meyveli-meyvesiz ağaçları olan büyük bir bahçe ve büyük bir avlu, bir kapıcı odası bulunmaktadır. *Dâhiliyesi* ise *üst katta* (tabaka-i ulyâ) tezhip edilmiş ocaklı bir oda, karşısında ocaklı bir oda ve yanında abdesthane, tuvalet, bir sofa, dehliz ve kaygan döşeme bir sofa, karşı karşıya ocaklı iki oda ve bir sofa, dehliz ve yazlık bir köşk, yanında bir tuvalet; *orta katta* (tabaka-i vustâ) dehliz, bir kiler ve *altında* muhtib-1 kebir ve bir kiler, kârgir bir mahzen ve *üstünde* bir oda ve yanında bir kiler, tuvalet, bir büyük mutfak ve iki musluklu bir hamam ile camekân ve tuvalet, iki su kuyusu ve bir sofayı içermektedir. Yine söz konusu menzilin "mülhakatından" olup hizasında bulunan dört tarafı hususi yol ile Mücellid Ömer Efendi el-imam ve Kız Mustafa ve Kavukçu Mehmed ve Kâmuran Hatun ve Hacı Mustafa ve Kapıcı Bayram Bey ve Hasan Beşe ve Çörekçi hatunu Saliha Hatun ve berber hatunu Saliha Hatun ve Kazzaz Süleyman Çelebi ve Raziye Hatun ve Muharrem Bey ve Boyacı hatunu Fatıma Hatun ve kebabçı Hüseyin Beşe menzillerine komşu olup iki su kuyusu, bir hamam, iki terzi dükkânı ve üstünde bir bâb odayı ihtiva eden enine ve boyuna büyük zirâkare hesabıyla 2.200 zirâkare bir bahçe olduğunu görmekteyiz. Ayrıca menzilin "mül[ha]katından" olup karşısında bulunan hududu belirlenemeyen bir büyük ahır ve ahıra bitişik her biri ocaklı ikişer odayı içeren üç bâb menzil ve üç bâb dükkân olduğu da kaydedilmiştir.

Sık rastlanabilecek bir örnek olmadığı ve son derece özel ayrıntılı bir tanımlama olduğu için sicil kaydının ilgili yerlerini doğrudan alıntulamak manidar görünmektedir:

IV. Mehmed'in Yusuf Ağa'ya Hibe Ettiği Konak ve Mülhakatının Tahriri

... etrâf-ı erba'ası tarîk-i âm ile Bezzâzistâncı el-Hâc Zülfikâr b. Abdullah ve Çadırcı Ömer Çelebi ve Hüseyin Çelebi nâm kimesneler menzillerine müntehî olup *hâriciyesi* tabakât-ı selâseyi hâviye olup *tabaka-i evvelisinde* ocaklı iki sofalı müzehheb bir oda ve yanında iki ocaklı oda ve önünde bir sofa ve bir hazîne odası ve bir ocaksız oda ve ocaklı kebir bir kış odası ve dîvân-hâne ve bir kahve odası ve bir kiler ve dehliz ve yazlık bir oda ve yanında bir kahve odası ve bir abdesthâne ve iki kenîf ve bir mâbeyn odası ve *tabaka-i sâniyyede* beş bâb oda ve dehliz ve sofa ve arpa anbarı ve tahtında iki ahır ve tatlı su cârî bir çeşme ve üç su kuyusu zevât-ı eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmire kebir bahçe ve kebir avlu ve bir kapıcı odası ve *dâhiliyesinde tabaka-i ulyâsında* ocaklı bir müzehheb oda karşısında ocaklı bir oda ve yanında abdesthâne ve kenîf ve bir sofa ve dehliz ve kaygan döşeme bir sofa ve karşı-be-karşı ocaklı iki oda ve bir sofa ve dehliz ve yazlık bir köşk yanında bir kenîf ve *tabaka-i vustâsında* dehliz ve bir kiler ve *tahtında* muhtib-1 kebir ve bir kiler ve kârgîr bir mahzen ve *üstünde* bir oda ve yanında bir kiler ve kenîf ve bir kebir mutfak ve iki musluklu bir hamam ma'a camekân ve kenîf ve iki su kuyusu ve bir sofayı müştemil olduğunu ve yine menzili-i mezkûrun mülhakâtından olup hizasında vâki' etrâf-ı erba'ası tarîk-i hâs ile Mücellid Ömer Efendi el-imâm ve Kız Mustafa ve Kavukçu Mehmed ve Kâmuran Hâtun ve Hacı Mustafa ve Kapıcı Bayram Bey ve Hasan Beşe ve Çörekçi hâtunu Sâliha Hâtun ve berber hâtunu Sâliha Hâtun ve Kazzâz Süleyman Çelebi ve Raziye Hâtun ve Muharrem Bey ve Boyacı hâtunu Fâtıma Hâtun ve kebabçı Hüseyin Beşe menzillerine müntehî olup iki su kuyusu ve bir hamam ve iki terzi dükkânı ve üstünde bir bâb odayı hâvî tûlen ve arzen bi hesâb-1 şatrancî iki bin iki yüz zirâ'-1 kebir bahçe olduğunu ve yine menzil-i mezbûrun mül[ha]kâtından olup karşısında vâki' tahdîden müstağnî bir kebir ahır ve ahıra muttasıl her biri ocaklı ikişer odayı hâvî üç bâb menzil ve üç bâb dükkân olduğunu Mevlânâ-yı mezbûr ba'de'l-müşâhede tahrîr ve ba'dehû meclis-i şer'a gelip alâ vukû'ihî inhâ ve takrîr etmeğîn mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. ...⁹¹

91 Erol v.dğr. (haz.), *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil*, c. 16, s. 791-795.

9- Büyükdere'deki yalılar (Melling)

Bir ön değerlendirme ya da kısa bir sonuç olarak geleneksel İstanbul evinin modern zamanlarda “özel alan” olarak “tasarlanmış” evlerden farklı bir duruma işaret ettiği söylenebilir. Bugün içerisinde yaşadığımız evlerle “ev” olması hususiyetinde birtakım benzerlikler taşısa da XVI. yüzyıl İstanbul evleri şehirden ya da “kamusal alan”dan yalıtılmış olmanın yerine şehrin bir prototipi mahiyetindedirler. Bir tür küçüklü büyüklü külliye şeklindeki bu evler, zirai yapı ile iç içe geçmiş ve nispeten kendi kendine yeterli olan ailenin, bugün çoğu kamusal üretimden geçen ihtiyaçları ev bütünü içinde karşılanmıştır. İhtiyaçlar ekseninde evlerin esneyebilme hususiyetleri ise eve bir dinamizm kazandırmış ve kalıplaşmış/statik bir yapılaşmanın aksine, her evin kendi “bireysel”liğini sürdürmesine yol açmıştır denebilir. “Kamusal” olana doğru hiyerarşik bir kurulumla genişleyen evler, bu “bireysel”liğin uzantısı şeklinde kontrollü olarak mahremiyetin kademelenmesine ve muhafazasına da olanak vermiştir. Elbette bu “bireysel”lik evin diğer mimari formlara karşı konumlandığı bir “bireysel”lik, yani onlardan farklılık üzerine kurulu bir mimari form olmaktan öte her ailenin ihtiyaçlarına dayalı farklılıklardan ibaret bir “bireysel”liktir. Burada belirleyici olan yapıdan ziyade aile/insandır. Ev insana göre biçim almakta ve bu biçim hiçbir zaman statikleşmemektedir. XVII. yüzyıl İstanbul evlerinin de bu anlayışı muhafaza ettiği görülmektedir.

Öte yandan Osmanlı’yı anlamlandırma babında başvurulabilecek önemli eserler telif etmiş olan Kınalızade’nin evlerin yüksekliğine dair verdiği ölçünün (yerden 6 zira yükseklikte olabileceği) zamanla değişmeye başlayacağı muhakkaktır. Bizim incelediğimiz evler ölçüsünde ve de gurfelerin ikinci kata dönüşmesi bağlamında kat adetlerinin yavaş yavaş da olsa artmaya başladığı anlaşılmaktadır. Uzun bir süre daha çok katlı evlerin bile esnek yapısından bahsedilebilecekse de, bu yükselme ile birlikte, bilhassa ikinci kat bağlamında tek katlı bir yapıya nazaran müdahale edilebilirliğin tedricen azalacağı düşünülebilir. Bu küçük yorum bile, evlerin standartlaşıp bugünkü yapılaşmaya nasıl evrildiğine dair bir fikir verebilir. Fakat bunun için gerek bizim incelediğimiz yüzyıla gerekse bundan sonraki yüzyıllara dair daha fazla araştırma yapmak gerekmektedir.